

Radovan Vidović
Split

KOINE POMORSKOGA ANEMONIMIJSKOGA NAZIVLJA (s posebnim osvrtom na splitsko područje)

UDK 800.87.801.1

Čakavska rič, Split, 1992, br. 1.

Rukopis primljen za tisak 18. travnja 1992.

U razdoblju (otprilike) u prvoj polovici XIX. stoljeća u prostoru (Splitu) koji nastojimo prikazati sociolingvistički i dijakronijski ne možemo zaobići ni onaj etnolingvistički koji se odnosi na anemonimiju. I na užem i širem području Splita (kao i na cijeloj jadranskoj obali), u svim slojevima stanovništva, praktična meteorologija i njezino nazivlje, bilo je opće poznato i životno nužno. Ne samo u mornara, ribara i težaka.

Stoga će biti zanimljivo dati jedan analitički, komparativni, etnolingvistički, te donekle etimoški prikaz. Pri tome ćemo upozoriti na dijalekatske leksičke, semantičke i figurativne sličnosti i različnosti.

1.

Cijelo naše primorje zna što je *bonaca* (*bunaca*). Stari hrvatski učenjak i leksikograf Pavao Ritter Vitezović opisuje *bonacu* ovako: »alcedonia, malacia, tihodnevje, bonaca, dnevi tihi, u kih na morju padaju kosirići. . .«¹ I leksikografija i poezija. Veliko tisućljetno zajedništvo našega života na Jadranu vidi se već i u *bonāci*:

Napomena: Ovdje se objavljuje dio rada kojemu je naslov *Splitska regija od 1880–1941*, dio Potprojekt-Nacrt za dijakronijski pregled splitskoga govora u razdoblju 1882–1941, podnaslov *Čakavsko-štokavska hibridnost splitskoga govora u 19. i 20. st, posebno u prozodijskom i leksičkom sustavu*. Projekt organizira i financira Fond za znanost Republike Hrvatske, a nosilac mu je Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.

od Istre do Boke to je isti doživljaj, isti su epiteti, iste poredbe: *bonāca ka(o) ūlje*, *bonāca kâ u bocūn*, *bonāca f'iša*, *bonāca gnjila*, *bonāca kâ léd*, *bonāca kâlma*, *bonāca kâ u kâmenicu*, *bonāca pakèja*, *mrtvâ bonāca*.² U govoru našega puka uz more ona je ušla u frazeologiju, proverbijalizme, u naših se pjesnika ona pretvorila u najljepše metafore. *Vozimo se kâ fratri po bonaci* — kaže se za sigurnu i udobnu vožnju. Kad bi bracara ili trabakul upali u prokletstvo *bonace*, »prihitili bi kaić naprid, vezali provu za nj i vozili, potezali, a žuji bi pucali, pôt livala, krv se točila« — pričao je stari mornar.³ »Ribačica po bonaci ruča, čobanica uvijek prvo sunca«⁴ kaže izreka. »More utihalo kao ulje — opisuje ljetnu bonacu Frane Ivanišević — ma da je ćuha vjetra čuti jali vidjeti! Jedra kô da i nijesu, a veslo je tvrdo, pa na onoj širokoj pučini čini se da ti sunce baš vrh glave stoji i moždane pali. Nigdje hlada nit obrane a paklina se po brodu krabi vruća kô ugljen. Ni gledati se ne da na daleko od velike žestine sunca. Neka tanka magla podušila obzorje a kroza nju sve kô da plamenčići sjevkaju«.⁵ Istu *bonacu* doživljujemo i na početku Nazorove novele »Prodike na moru«: »Ljetno je sunce sve jače peklo i topilo paklinu između dasaka palube, pa me je vonja mora i katrana lagano opijala. . . Sunce je stajalo na zenitu; vjetar je jenjao i umirao na pučini glatkoj i nepomičnoj, a jedro je visjelo o jarbolu poput prelomljena krila. Nigdje sjene na palubi, a u utrobi lađe zapara i zagušljiva vonja katrana i mrtve vode. Mir i tišina nad vodama pod suncem ljetnim, dok lađa stoji kao prikovana, čekajući da puhne maistral«. »Bur i juga si se naidrija, po bonaci si se navozija, brajne Bile, mučeniške ruke!« — tako je naricala starica Šepuri-njanka kad je *sprohod* njezina muža prolazio pokraj mora (A. Kursar). A pučki pjesnik Cukrov pjeva ». . . bonaca fiša na kornatske sike je pala, ne šuška moren ni puntin ni vala. . .«⁶ Splićanin Ante Cettineo uspoređuje *bonacu* sa Smrcu: »sad na prstin kâ bonaca, / sad kâ jidra razapeta / u klištima fortunala / Smrt koraca.«⁷ *Bonaca* je teška i bodulskom melaru (pjeskaru, salbunjeru) koji mora voziti: »I vozin kjenuć po njiloj bonaci / gjedajuć će još debelo more ali bava friška / s ke dragi al senjska, bokorska al riška. . .« (M. Dvorničić).⁸ »Ja znan za jedan brod va mojen ditenstvu, / — pjeva Bonifačić — bele su mu jidra nad moren drhtale, / bonace od ulja su se razlivala, / za jigre po žalu, za skok va prvenstvu«.⁹ *Bonace* svojega hvarskog zavičaja opjevao je Marin Franičević: — U razblišće se ujmu bonace / i bava učas na žalu krepa, / oblaci se obisidu kako štrace / i nikad čmad u jude se kala. . .« »Obličodu čele zimurad po plaži, / mornari u vali uzdvizedu jidra, / oli u mandroćih ispuščodu sidra, / a cvatu bonace pod caklon u svaži«.¹⁰ Trogirsku *bonacu* je ovako metaforički doživio pjesnik Mirko Slade Šilović: — Bonaca kâ u bocun. / Rascirija se zvizdan na gradele lita. / Smanta se cipres usrid izgorene trave, / a masline po škrapama i kaduja / piju svoju krv. / Umuka je jablan. / Cesta ne vodi nidir. / U foši je more mrtvo kâ u caklenoj urni / u kojoj se lešaje patakun sunca. / Omarina duši i kamen i arju / pa pridišu. Ni zeru bave. / Jedini se cini cut / sumanut cvrcak od izlišane madreperle: / brzon smokve — brzon grozje. / Bonaca kâ uje«.¹¹

Stari mi je ribar u Stivanu na Braču jednom pripovijedao kako su ljetne *bonace* bile teške ribarima koji bi morali danju voziti u gajeti i brzo zapasivati ribu da ne pobjegne: četiri bi druga vozila a *mâli* je grabio šešulom more i polijevao ih da »ne crknu o'žeje, truda i poti«.

Bonacom se, konačno, mogu figurativno izraziti i stanja ljudskih osjećaja i

međusobnih odnosa, kao npr.: »U njihovoj kući nima karanja ni skandala, sad je bonaca...«

Riječ je tal. porijekla, tal. *bonaccia* ili ven. *bonaza*. Na našem Jadranu je poznata od 16. st. Iz toga osnovnog termina imamo niz izvedenica: pejorativnu imenicu *bonacar*, koja je podrugljiv naziv za bojažljiva kapetana; *bonacin* za mjestimičnu bonacu; deminutiv *bonaćicu*; augmentativ *bonaćinu* kojom se imenuje teška ljetna omarinska *bonaca* kad se ne može jedriti nego se mora naporno voziti, zatim adverbijalni komparativni izraz *bonacije*; konačno ima nekoliko glagolskih izvedenica: *bonacat(i)*, *bonacivat*, *bunacat(i)*, *obonacati*, *obunacati*, *zbonacat(i)*.¹²

Kako nas uvjeravaju komparativni etimolozi, i *bonaca* bi bila termin zajednički gotovo svim evropskim mediteranskim narodima, potekao iz starogrčkoga (*malakía* u prvotnom znač. »mekoća, tjelesna slabost«), preko lat. *malacia*, zatim vulg. lat. **bonacia*. U romanskim jezicima je, u raznim varijantama, poznat od 13. st., u francuskom pak od 12. st. Kod nas je zabilježen na nekoliko točaka već u 16. st. od Raba do Dubrovnika. Kako je od *malakía* i *malacia* došlo do *bonacia*? Tako — tu mače etimolozi, također i naš Skok —¹³ što je već u latinskom ono početno *mala* — bilo shvaćeno u pejorativnom smislu, pa je, prema *bonus*, zamijenjeno sa *bona* — da bi se tako dobilo pozitivno značenje novosložene riječi.

2.

Kao i u drugih pomorskih naroda na Mediteranu tako i u nas *tramuntana* znači zvijezdu, stranu svijeta i vjetar koji odande puše. Od Istre do Boke ona se pojavljuje u brojnim varijantama lokalnih govora kao *tarmuntâna*, *tarmuntôna*, *termuntâna*, *termuntoâna*, *tramontâna*, *tramuntâna*, *trmuntâna*, *trmuntôna*, a također i kao *tramuntanêž*, *tramuntanîž*, *termuntanêž*, *tramuntanêž*, *trmuntanêž*, pa kao deminutiv *tramontanêl*, *tramuntanežin*.¹⁴ *Tramuntana* se u naših primoraca radije spominje po zlu nego po dobru.

Meteorolog Marki¹⁵ kaže da bura zapuše redovito nakon kišnih vremena, i to tako da južina preko istočnjaka okrene odjednom na sjeveroistočnjak uz naglo zahlađenje, ili tako, iako mnogo rjeđe, da nakon prijelaza južine u jugozapadnjak vjetar dalje okreće sve do sjevernjaka, tj. *tramuntane*, a nakon nekoliko vremena zapuše odjednom bura. Dakle, takav je slijed vremena rjeđi. Ipak na čitavu Jadranu čuje se izreka »Tramuntana — bura parićana.« Kao zao olujan vjetar spominje se već u splitskom rukopisu iz početka 16. stoljeća: ». . . i reče: dragi braci, ja sam mislil noćas da nas ne prehini bura, more se dviže, a jer se bjuni, kaže se zlamenje od velike fortune: noćaska bura, gerbin i termuntana bili su se četire ali pet uri. . .«¹⁶ Mavro Vetranic se tuži: » — kad li s kraja sjever dune, / ali plaha tramuntana, / oči mi se suza pune, / gdi prah lieta sa svih strana«, pa spominje i zvijezdu *Tramuntanu*: » — I od zvijezde tramuntane / put od oštra putujući / bez pokoja tuđe strane / probijate tugujući«, obraćajući se dubrovačkim trgovcima pomorcima.¹⁷ Marin Držić upotrebljava izraz *otkriti tramuntanu* u prenesenom značenju »otkriti čije namjere«: » — Pometovi su ovo trati, ja sam mu tramuntanu otkrio, a on je umio jedriti.«¹⁸ To je ujedno znak da su takvi izrazi bili općeniti i odavna uvriježeni u dubrovačkom govornom jeziku i frazeologiji. O zvijezdi *tramontani* kojoj se mornari vesele govori i Glavinic. Vrbničani kažu da »termuntana puše spod

Rikve; gola uža popuhnuta kadagod pol letu, a v zimi reje zapuhne, ma studena je vavik; mora nikad ne kopa.«¹⁹

U narodnoj se pjesmi o Marinoj kruni katkada »vetar od Levanta« zamjenjuje *tramuntanom*: » — Puhne vetar s trmuntani; / zvrne Mari krunu s glavi«; također: » — Popuhnul je tihi vetar, / tihi vetar tramontana / i odnesal Mari krunu«. *Tramuntana* se u Istri katkada povezuje s burom i ovako: » — Popuhnula bura tramontana, / osušila od Učke do mora«. U Stivanu na Braču se za taj vjetar čuje atribut *tvrda*, u značenju *jaka*: »Jema tvrde tramuntane.« Spominje se i u pelješkim narodnim pjesmama: » — zapuhao vjetar tramuntana / bez užance sred ljetnoga dana, / o četvrtoj iza podne uri / kada vjetar prestaje u buri«, dakle riječ je o *tramuntani* koja je zapuhala, kada prema lokalnim prilikama, nije uobičajeno. U srednjoj Dalmaciji vrijedi izreka »Tramuntana kojoj vrime najde, ono i ostavi.« Na Žirju i u Senju je smatraju više sjeverozapadnim nego sjevernim vjetrom. Kumičić u »Jelkinu bosiljku« kaže kako »u noći može baciti hladan vjetar koji se spušta sa bregova nad Kastvom, a narod ga tramontana zove.« Novak u »Podgorki« govori kako je »na sama sveta Tri kralja uhvatila praznu dalmatinsku braceru *fortuna tramuntane* u uskom kanalu ispod otoka Gologa«, a u tumaču riječi razjašnjava da je to »oluja sa sjevera«. Splitskom liričaru Anti Cettineu je nekoliko puta poslužila u prozi u stihovima: » — koracajući tromo starac se naginjao kao gaeta na valu tramuntane« (Grebeni se rone); »pod tri bora, / raspletena tremuntanon s mora« (Magarčićeve ekloge). O proljetnoj tramuntani pjeva Marin Franičević: » — Prima lične tarmuntane / kad nos potne obližedu, / mliči, megre i mladice, novi puvci — zazebedu« (Govorenje Mikule Trudnega). Taj vjetar zna biti vrlo neugodan pa i opasan u jedrenju. Ante Kursar opisuje takvo jedrenje iz Šibenika u Prvić: »Idrili smo po tremuntani iz grada u brodu Bile Ivičina Mladega. Do Stolo smo dobro idrili, a onda kaj da je obonacalo, jedva je tiščalo idro. Posli dva-tri minuta eto ti ciklun! Zamodri se i zabiljaskalo ispo kraja kaj ispo nevere. Ka' nas je uvatilo, začepili (= zagrabili) smo livo' bando' sve o'mankula do mankula. Bilo je za utopiti se. Duralo to dva-tri minuta i epe obonacalo. Ka' nismo ni učinili ni sto metri, evo ti se epe o' kraja modri i biljaska! . . . Valjalo je vazesti brac u ruke da nas epe ne privari. Ka' smo se pustili ozgor sumpra Prviću, reče Bile: — Ki ne zna ča je idriti po tremuntani, i to vako u grožju (tj. u doba jematve), oti ne zna ča je vrag.« Kursar je u Šepurini zabilježio prognostičku izreku: »Tremuntana škura — jugo dura; tremuntana čista — o' juga ništa«. Taj vjetar škodi maslini, pa se na Šolti kaže: »Tremuntana — maslina obrana«. Ivanišević je za Poljica zapisao ovako: »Tremuntana puše od zapada sunca. Žestoka je kâ i bura; zato je i rič: Tramuntana, bura parićana (gotova). Ona goni oblake i čisti nebo. Kada na pramaliće zavije, učini puno štete na mladim vinogradin, izlomi mlade loze«. Kao što smo već vidjeli, na čitavu Jadranu čuje se izreka »Tramuntana, bura parićana«, a u Splitu još i »Tramuntana — buri rufijana«. Proširen je i figurativan izraz »izgubit tramuntanu«, tj. izgubiti zvijezdu Sjevernicu = izgubiti orijentaciju, pamet, razbor, ravnotežu; također 'izgubiti pamet' u značenju 'zaljubiti se'. Na Braču kažu »tebi je tramuntôna u gloâvi« kad žele kome reći da je lud. Na Visu pak 'rodit se u zvizdu tramuntanu' znači 'roditi se pod sretnom zvijezdom', npr. »još se tuku rodit u zvizdu tramuntanu, pa da čapoš pinkicu za manjativu«. Konačno, nekada se vjerovalo da žena na jedrenjaku ne smije plesti jer da će time dozvati opasnu *tramuntanu*. Takvu je zgodu opisao Viktor Car Emin u crtici o tragetaru paron Vici:

»Paron Vice skoči do žene kao mladić, istrže joj pletivo iz ruku, raskida ga i baci u more i vrati se kormilu. — To je način, lijep način — uzvikala se žena. I suze joj navriješe na oči. — Lijep ili ružan to je za mene deveta. Koliko sam puta već rekao: neću da mi se na brodu plete da mi se trmuntana ne zaplete. Ne vidiš li kako friško puše?..«²⁰

Od lat. *transmontana* nastala je tal. *tramontana*, a odatle je došla k nama na Jadran. Na Apeninskom poluotoku označuje vjetar koji puše iz smjera Alpi, preko gorâ, također označuje i Sjevernicu, već u 15. st. u nekim talijanskim govorima znači i stranu svijeta, a upotrebljava se i u figurativnom izrazu »perdere la tramontana« što znači »izgubiti glavu, prisebnost, sabranost, sposobnost rasuđivanja, uspaničiti se«, isto i u francuskom »perdre la tramontana«, osim što je zadržala i osnovno značenje »izgubiti Sjevernicu« (Polarnu zvijezdu), tj. orijentaciju u kretanju ili plovidbi. U nas je *tramontana* poznata (zabilježena) od početka 16. st. (1513). Ima i nekoliko izvedenica s tal. sufiksima: *tramuntanĕl*, *tramuntanĕž*, *tramuntane-žĭn*.

Zanimljivo je da je u Trogiru zabilježen i izraz *tresajĭca/trešajĭca*,²¹ koji je derivat iz tal. *pridjeva tresso*, što znači bočni, u bok, i našega nastavka *-jĭca* (kao pr. *rebatajĭca*, odbijanje valova od strma kopna), pa bi prema osnovnom značenju tal. riječi trebao značiti vjetar koji puše u stranu, u bok, ili koji *tresajĕ*, tj. baca, skreće, zanosi brod bočno. Ako se uzme u obzir da je glavni smjer plovidbe u Kaštlanskom zaljevu zapad — istok, vidimo da tramuntana udara ravno ili ponajviše bočno u brodove, koji bilo s istoka jedre tim zaljevom na putu u Trogir, bilo da iz Trogira idu prema izlazu između Glave i Rta Marjana, ili općenito putuju prema istoku. (U Stivanu pak na Braču *tresajĭcom* se može nazvati svaki vjetar ili struja koji *tresajĕ*.)

3.

Bura i jugo su najvažniji vjetrovi na Jadranu, osobito izvan ljetnoga doba. Bura se u izvorima spominje već od 13. stoljeća. Laganu *buru* zovu *bùrica*, *burĭn*, *burĭnĕc*, *burinčĭć*, *burinĕt* a jaku *burĭn*.²² Mornar je ne voli jer je neugodna i zna biti vrlo opasna za jedrenje. »Mej termuntanun i burun — kažu Vrbničani — ni u nas nikakova vetra, nego naša bura puše nigda po termuntani, nigda da grego, nigda je prava bura, nigda puše po livantu; po mestih na gori se to pozniva i po valih u mori; ako gre veter spod Crikvenice, onda je bura po termuntani; ako gre spod Novoga, onda je prava bura; ako gre spod Senja, a vali zanaša malo na termuntanu, onda je da grego bura; ako jako na termuntanu zanaša, onda je po livantu; ke sorti bura puše, znaju judi ugonit po dimnjaku i dimu. . . bura puše na podzimi, v zimi i na protuleti. . . od bure nismo seguri ni v belon leti; kad zaperdne bura v zimi, dura i po petnajst dan.«

Bura je sačinjena — opisuje ju meteorolog Marki — od zračnih masa koje jure iza primorskih planina k moru, i pošto prebrde bilo, ponajviše gorska sedla, padaju koso dolje jer su hladne i po tome teže od zraka nad morem i obalom. Tako nastali mlazovi u svom razlijetanju na sve strane nad površinom mora dostignu takvu brzinu da trgaju vrhove valova i raznose pjenu pretvarajući je gotovo u vodeni prah tako da je more kao dimom pokriveno. Kaže se da se more 'zadimilo', a u

Trstu, gdje je ova pojava redovita gotovo kod svake bure, nazivaju to *fumarea*. U takvim okolnostima jedrenje je, osobito manjemu brodu bez motora, onemogućeno. Pravo govori mornarska poslovice: Govori bura — Kad jedrim ja, ne jedri ti! Kaže se i 'Bura goni, vrag se ženi.' Zato što je bura slapovit vjetar, ona je upravo pri tlu vrlo jaka, i kada zapuše, 'pomete' sve i nosi u more, pa se kaže da je bura 'čista žena'. Poneka vedra bura prijeđe katkada u mračnu i vrijeme se pokvari uz postepen prijelaz u istočni vjetar i potpuno naoblačenje s južne strane, uz kišu ili snijeg; isto tako mračna bura zna prijeći katkada u vedru uz postepeno razvedranje, uz to često znatno ojača. Na primorju se često kaže da je 'vrijeme po buri'. To je vedro vrijeme bez bure, ali je zrak suh i studen kao da puše bura. Kad puše bura, uvijek je brodom bolje biti dalje od kraja nego uz kraj. Primorci kažu da će bura, ako je počela u petak, trajati osam dana.²³

Zloglasnu senjsku buru spominje početkom 17. stoljeća i Juraj Baraković koji opominje pomorca da se čuva njezina bijesa: » — ne hod ob noć priko vrata, / da te bura ne oslani, / ako dunu Senjska vrata. / Često vitri smetu more, ko se ufa u tišinu, / Senjska vrata kad obore / staru svoju opačinu, / rasrdi se ča se more / nose vali u visinu, / da priskaču rabske gore / prik otoka u pučinu«. ²⁴ Dakle, već je u Barakovićevo vrijeme senjska bura bila poznata kao 'stara opačina' koja podiže valove u takvu visinu da oni i njihov 'dim' preskaču gore rapskog otoka i dopiru do daleke pučine. Bura je — piše pomorski pisac Cecić²⁵ — najopasniji mahovit vjetar za jedrenjake, osobito blizu obali, u uskim kanalima i na sličnim mjestima. Ploveći bočnim vjetrom, zbog časovita predaha vjetra, između dva često nejednaka zamaha, brod na jedra bi izgubio brzinu a time i sposobnost slušanja kormila; sljedeći bi ga zamah vjetra zatekao bez brzine ('brod mrtav') tako da je bilo vrlo teško, za kratko vrijeme, promijeniti pravac broda prihvatanjem uz vjetar, tako da su se vrlo često događale nesreće: prazan brod bi se prevrnuo a prenakrcan potopio.

Po cijelom primorju i na otocima se na osnovi stoljetnoga iskustva zapazilo da bure često pušu u martu, i to u nekim gotovo pravilnim razmacima i terminima, pa se govori o *tri marčane bure*. Također se vjeruje da će se bura, ako se ne ispuše u martu, ispuhati ljeti. Za prvu marčanu buru kaže se da traje osam dana, druga tri, a treća jedan dan.

»Kad je najveći ponos od nje — opisuje buru Poljičanin Ivanišević — uzavre more, podignu se veliki barjaci od posolice da ne smi nijedan brod na jidra ni na makinu poviriti na more, a na suvu raskrije kuće, skrlja cabla, grane, ruši dimnjake i vrje od zvonika crikava, zna vijar uvatiti čovika, ako je slab na nogu, pa š njin o tlev ili oba zid kâ vričon. Obično je bura na vedru nebu, ali dođe kadikad i s oblakom. Tada je strašna. Kaže se: — Bože te učuvaj oblačne bure, a vedra juga. Pogledaj na nebo, kada oblak goni s planine k moru, eto ti bure, siva li obnoć brez grmljavine priko otoka Brača, nadaj jon se u zoru. I kada je ograda oko miseca, ili slipo sunce se pokaže, bit će sigurno vortuna (vijar) vitra; ako se ograda rastrgne od sivera, bura je; ako od istoka, jugo. Gledaj i na panj kada gori na kominu: ako puše kroz onu malu rupicu i baca modri plamen, ne triba ti misliti, sutra je bura. I ako osekne more na kraju, nije daleko do bure. Bura je korisna u pramaliću kada su veliki natopi, ona pročisti ariju, diže veliku vlagu s loze i ne da pristupa bolesti. Mnogo šćete učini kad nađe mlade loze, izmota, izlomli, pocrni vinograde kâ da si ji vrilon vodon oparija; to zovu i *suvi grād*. O buri se kaže da duva, puše, zavije.«²⁶

U Podgori su joj prišli epitet *zavijača* zato što svaki čas i nenadno zavija te iznenađuje mornara.

Fortunu bure spominje već stari splitski rukopis iz početka 16. stoljeća: — . . . dragi braci, ja sam mislil noćas da nas ne prehini *bura*; more se dvije, a jer se bju-ni, kaže se zlamenje od velike fortune; noćaska *bura*, gerbin i termuntana bili su četiri ali pet uri, a sada mi jadro kaže da ostaje *bura* u moru.«²⁷ Dramatičnu plovidbu u zimsko doba, za koje je more podivljalo uzburkano protivnim vjetrovima, opisao je Hektorović: — na moru svi vitri kad se rastarkaše, / na naše zlo hitri ki s treskom ustaše: / poče dimat jugo, strahota nas stiže; / ne duhav on dugo, smorac se podiže. / S oštrinom garbini uzmutiše more; / pak *bura* zapini, dvignuv se sa gore. / Vode ne umihu komu posluh dati, / istom se počnihu put neba penjati. / A kad čudna propast ziniše među njimi, / mnjah da će na dno past korablja i svi mi.«²⁸ Zaista rijetko realističan opis onoga što Primorci zovu »kretanje vjetra nadesno« i »inkrožani vjetar.«

»Najviše puti — bilježi Ante Kursar iskustvo starih Šepurinjana — *bura* je najjača prvi dan; drugi dan je već slabija i, ako ti je do nevolje, moreš idriti, a treći dan je još slabija; jugo je obratno: treći dan je najjače i more najviše uskuva; ka' oblaci letu s gore, učinit će jaka *bura*, a ka' oni stoju na gori, nima ništa o' jake bure; ako oblaci na gori miruju i stoju kaj pomotani, onda će isto učiniti jaka *bura*; *bura* se u Treštu rađa, ispo Velebita i Vodice živi, a doli ko' Vrulje umire; Vodičana (*bura* u Vodicama) paprena i slana; ka' najedanput zadimi cesta od Okita (povišje Vodic) eto ti jake bure kaj da si je pustija iz nidar, prvi raz ote bure ne smiš dočekati na idra, nogo oma majnaj či si vidija da cesta dimi; na podbod obišno zadimi *bura*; ka' se gora crljeni, bacit će jaka *bura*; i u luju znadu ozebti prsti, znadu zapuhati bure — ništa nego da te utopu; ka' *bura* puše, a gora počne pušćati oblake, i ako onda *bura* počne necesavati, sutra će opasti; tri kaliga — *bura* na vratima; ka' liti puše *bura*, mora da je (joj) odgovori majštral; kolika je *bura* bila, toliki će učiniti majštral; litnja *bura* obišno dura dva-tri dana; ako je (joj) majštral ne odgovori drugi dan, oće treći oli četvrti; po buri nima rose, nego ka' su majštrali i juga.«

Dramatično jedrenje po buri opisala je stara Šepurinjanica (također zabilježio Ante Kursar):

»Nije bilo ča bure. . . Tako idrimo, ka' najedanput ukoti se jaka, jaka — nisa nika bila u brodu po nolikoj buri. . . Stric Perica stoji na timunu, a sin mu Ante na bracu. . . Dva puta smo zgrabili. . . Stric vas pozelenija, brada mu drće — izgljeda je kaj da će sa' nã izdahniti. . . More nas prolije — svaka naša. Mi ženske činimo zavite, a stric i Ante gledaju da se spasimo. Jedva smo se uvatili kraja ispo Mišjaka. . . Najprvi je skočija na kraj Ante. Ka' je veza gajetu, iskricali se svi. Stric Perica najzanji. Ka' se je iskrca, okrenija se sumpra suncu, raširija ruke i sta govoriti: — Sunce, ko nas griješ, ti si sve vidilo. . . Vo je za ne virovati. U vomu palju po volikoj sili i škapulati! Sunce božje, da bi nas grijalo! — Svih su nas polile suze gljedati ga nako gologlavoga, staroga i ozebloga kako raširenih ruk razgovara sa sunce. Tote ispo Mišjaka smo čekali dan i noć dokle je *bura* primanjala. A onda smo isto po buri došli u selo, ma nije je bilo ni za pô. Stric Perica je za timuniti u vitru bija najbolji u selu. Da je oti put ki drugi bija na timunu, bilo bi nas sigurni izvrnilo i niki (= nitko) se ne bi bija spasija.«

U Salima su zabilježena sljedeća pučka zapažanja o buri: Kada se piljuh krivi, učinit će *bura*; kada se sokolić vije, *bura* će; velika oseka, burno vrime; danas je ve-

lika oseka, šuše su more popile; planina (Velebit) povita, sutra će biti frtuna bure, ili ragan bure; veliki su korenti u moru, jaka bura će; oblak gre u oštar, burno vrime drži; štrike su po planini, večeras će bura; jugo puše a planina u čadi, to nije pravo jugo, sve je ovo burno vrime; dvi-tri slanice, treća bura; ako je zrak gust i malo zvizda se vidi, burno je, suho vrime; kada se trp u moru digne, to znači zlo vrime, a najprvo bura; kada sike splivaju, reče se: burno vrime će potrajati.

U narodnoj pjesmi s Brača djevojka moli Boga da umjesto bure zapuše jugo, to jest dokle god puše bura, njezin dragi ne može odjedriti nego je s njom, a ona ne može više izdržati njegovu strastvenu ljubav: » — Bože, bura da bi jugo bilo / da bi moje drago odjidrilo / jer istrga crne oči moje, / drago moje, jidri ti uz more.« Naziv *bura* javlja se već u starogrčkom kao *boréas (ánemos)*, *sjeverni (vjetar)*, u točno određenom značenju vjetra sa NE ili NNE (kod nas bi taj drugi bio *gregolevanat*), u latinskom kao *boreas*, talijanskom *bora*, francuskom kao *borée*, u španjolskom *bóreas*, a svugdje znači ili vjetar iz prvoga kvadranta, ili, još preciznije iz NE ili NNE. Isto se tako javlja i u gotovo svih Slavena, već u praslavensko doba, a znači općenito vior, zao vjetar, oluju (kao i danas u ruskome), odakle je značenje *bure* kao oluje preneseno i u neke naše krajeve, ali ne u jadransku zonu gdje je uvijek imao samo značenje vjetra iz NE ili iz prvoga kvadranta, katkada više na N, katkada više na E, ovisno o konfiguraciji terena, obale, kanalâ. Stari je slavenski termin dobio u jeziku jadranskih Slavena, primorskih Hrvata, precizno značenje, a fenomen oluje dobio je druge nazive (*nevera, fortunat* itd.). Bura je dakle primjer semantičkoga ograničenja, pa donekle i mutacije te slavensko-mediteranskog etiološkog i etimološkog križanja.

Grego je na našem Jadranu sinonim za buru. Na Lošinjku kažu i *gregac*, a u Senju *gregal*. U Splitu i okolici *gregal* je svjež i jak *grego*, ako li pak traje, onda je *gregalada*, osobito jak i opasan je *gregalun*. Ako *grego* puše više dana, kažu da *gregala*. *Gregulin* je pak na Braču lagan *grego*. I ovdje vrijedi kao i kod svih naziva za vjetrove da ujedno znače i stranu svijeta (*grego* = NE). *Grego* dolazi i u složenica: *gregolevanat*, po nekima također sjeveroistočnjak, po drugima više istočnjak (*levanat*) nego *grego*, u Boki su npr. *grego* i *gregolevanat* često sinonimi. Na Pelješcu je živio čovjek kojemu su nadjenuli nadimak *Gregolevante*; druga je složenica *gregotramuntana* (= NNE), slovi kao opasan vjetar, pa je tako ušla u pelišku narodnu pjesmu: » — te zapuha gregotramuntana / i izvrne barku Pelišaka«.

Zanimljiva je etimologijska i semantička situacija ovoga izraza. Na prvih mah je jasno da je talijanski pridjev (poznat u Italiji od 16. st.,) *greco*, u mletačkoj varijanti *grego*, pa bi dakle izraz izvorno trebao glasiti *il vento grego*, tj. vjetar *grego*, što je u Italiji a i na cijelom našem dijelu Jadrana sinonim za našu buru, dakle za vjetar kojemu je glavni smjer odakle puše sjeveroistok. Nastaje pitanje: kako to kad ni nama a još manje Mlečanima Grčka nije na sjeveroistoku nego na jugoistoku? Zagonetka se objašnjava odgovorom da je za talijanske (mletačke) pomorce *grčki* vjetar morao biti samo onaj koji im je puhao sa sjeveroistoka, i to ako su oni bili u jugozapadnim područjima, a to je južna Italija i mora oko toga. Iz te semantičke identifikacije Grčka, grčki = sjeveroistok oni su i kasnije u drugim pozicijama, na cijelom Jadranu, zadržali u svijesti ono bitnije: sjeveroistok, a to je kod nas *bura*, ili njezin sinonim *siver (sjever)*, formalno isti pridjev je tako izgubio svoje izvorno značenje »onoga, nečega što potječe iz Grčke, ili pripada Grčkoj« i poprimio novo značenje.

4.

Istočna strana svijeta i vjetar koji s nje puše u našim se izvorima spominje od 15. st. kao *livanat*, a od 16. kao *levānat*, rjeđe *livānt*. Naziv je poznat na cijelom Jadranu. Ako je lagan, zovu ga *levantič*, *levantin*, a jaki zimski, olujni levanat je *levantāra*, *levantūn*. Jugo koje puše više 'po levantu' zovu u Vrbniku *livanterina*. Spominje se u poznatoj istarskoj pjesmi o Marinoj kruni: » — Popuhnul je tihi vetar, / tihi vetar od Levanta. . .«, također i u varijanti: » — Popuhnul je hladan vetar, / hladan vetar od Levanta. . .« Zanimljiva je narodna izreka iz Prvić-Šepurine (zabilježio Kursar) »Ki je pogrda u levantu, on je to i u pulentu!« — to jest tko je 'pogrda', tko je nevaljalac, taj je nevaljalac uvijek i svugdje, od istoka do zapada. Dok *levantin* može biti i lagan ljetni vetrić, jutarnji lahor prije maestrala, dotle je *levantara* teško, olujno zimsko vrijeme s kišom, škropcem, ledom i snijegom (ponegdje je zovu i *levantarun*). Na Braču, u Stivanu sam čuo i zabilježio ekspresivan izraz, sinonim za neugodni zimski levanat: *kožodērica* tj. levanat koji je tako oštar da »dere kožu«!

Etimologija mu je jasna: *levanat* (*livanat*) smo posudili iz tal. *levante*, koja riječ primarno znači *sol levante*, stranu svijeta gdje se Sunce diže, izlazi, ishodi, dakle zapadni ju je Mediteran stvorio prema Levantu, istočnom Mediteranu, a po toj primarnoj oznaci nazvan je i vjetar koji s te strane svijeta puše: *levante*, *levanat*. U značenju strane svijeta taj je termin poznat i u drugim mediteranim jezicima; u francuskom (*levant*), španjolskom (*levante*). U novogrčkom se pak javlja zabilježen od 16. st. kao *lebānte*.

5.

Jugo (ili *šilđoko*) je, uz buru, vrlo čest i snažan vjetar. Od bure se u koječemu razlikuje. Kao *jug* — strana svijeta i vjetar — u našim se izvorima spominje već od 12. stoljeća, kao *jug* (vjetar) od 16. st., ali katkada i kao strana svijeta. Danas, ako znači stranu svijeta, onda se odnosi na S, ako li pak vjetar, onda je SE. Jugo još zovu *jūgovina*, *jūževina*, *jūžina*, a *južinā* i *južin* slab vjetar s juga. Postoje i glagolski izrazi *južinā* (*gre vrime u jugo*), a pridjev *jūžinav* označava *toplo i vlažno vrijeme* s južnim vjetrom. Kao i bura igra veliku ulogu ne samo u plovidbi nego općenito u životu naših primoraca.

Prve realističke slike o teškoj plovidbi po jugu dao je Vetranić: » — najliše od juga kad dima vjetar plah, / taj žalos i tuga zada velik strah / mrnarom ki brode, valovi gdi od mora / svu plavcu nadhode jak vrsi od gora: / od tuge i jada gdi takoj jedreći / duša se raspada, prijeku smrt videći, / raspada i cvijeli, razlučit gdi nije moć, / ali je dan bijeli, ali je tmasta noć, / gdi zraka pogine, a nigdir na svijeti / najmanše vedrine nije moć vidjeti; / svi zglobi da trnu, da preda srdačce, / u oblaku u crnu gdi je skrovno sunačce; / na srjeću ner takoj brodi se i jedri, / slijedeći nepokoj dočijem se razvedri, / i dokli zgar sine sunačce gorušte / ter tmaste magline rasčini priguste.« Hektorović u opisu zimske oluje na moru kaže: » — poče dimat jugo, strahota nas stiže; / ne duhav on dugo, smorac se podiže.« Kad jugo podivlja, u brodu drug druga ne čuje od njegova urlanja:« — Ništar se ne čuje gdi drug više druga / rad pine i struje srditoga juga« — govori Baraković, a Kavanjin

veli da on svojim neprijateljima, koji na nj pušu jugom, odgovara »siverom«, tj. burom. Ivanišević u opisu Poljica piše da jugo najčešće puše u korizmi, pa do svršetka svibnja, tj. najviše puše u travnju i svibnju »nosi kišu i po tomu je koristan; ali je puno šćetan kad se raspuše u maju, opali lozu, šumu, svaki majski cvit. To je ono jugo što zavije, i zove se *krivčina*. Čuje se od njega velika uka, i zato ga niki zovu *ukavac*. Dođe li bez kiše, zove se *bilojug* (pobili od njega more, kada se razliju veliki valovi), *palčina* (opali mlade vočke, loze, zelen) ili *oprljaš*. Pašijunska juga pušu prid Uskrs, velike nedilje, kada se štije u crikvi muka Gospodinova (passio). Ograda oko Sunca, provali li se s istočne strane, brzo će jugo; digne li se more uz kraj, dođe li velika plima, jugo ti je kâ u ruci. Kada pivac piva potla sunca, vrijeme će prominit, dikad u buru, a obično u jugo.« »Uvijek je bilo i bit će — piše Ižanin Šime Kulišić — da su mladi i stari dva svita, ni ne razumu jedan drugoga. Jeni gredu na jugo, a drugi na zmorac.«

Svaku jaču promjenu vremena osjećaju unaprijed boležljivi i nervozni ljudi, osobito kada »vrime gre u jugo«, pa i dva-tri dana prije: » — Sutra će opet jugo. Čutio sam to ja posliopodne u kostima« — kaže jedno Cettineovo lice u romanu »Grebene se rone«, a drugo: » — samo kad se minja vrime, i to pri nego se ustali jugo, uvijek se pri Zdravu Mariju tresem.«

Kao i o buri tako i o jugu postoje brojna zapažanja i prognostičke izreke, kao npr.: jugo — siromaška majka (jer zatopli); dok je jugo ni vrime drugo; čuvaj se oblačne bure i vedrega juga; do Božića jugo i daž, po Božiću zima i mraz; suho jugo — suhi grâd (tj. uništi sve u polju kao grâd, krupa, tuča); ka' riba skače vanka mora, jugo će; kada se prije noći vide donje gore od Italije, reče se: brzo će jugo; bistra je planina, čovika bi vidi na njoj, brzo će jugo; kada planina pocrni, jugo će; brda blizu, kiša blizu; velika rosa ujutro, jugo će učiniti; jutros je slanica, moglo bi jugo učiniti; oblak gre na dan, jugo će (dan = istok); diglo se more, jugo će; paludina (= mali oblak, maglica) leti sa jugon; kada popodne učini rapanjada (= vitar sa zmorca), a vitar pođe na maistral, ako je bistar zrak, sutradan odgovorit će sigurno jugo; ako je pak gusti zrak, prije zore će učiniti bura, makar malo; kada uvečer pocrni planina, a zrak zbistri, onda će sutra levanat i južno vrime; montanja neta široko ašpeta; kada se puno zvizda vidi na nebu, onda se reče: rijetki je zrak, puno je viditi zvizda, južno će vrime; iza kiše, ako oblak poleže po planini li po Kotaru (Ravnim kotarima), znači opet će jugo i kiša; magla je pala po vrsima, prestat će kiša; pulenta brdaša, kval tempo trova tal e laša; za jugom pulentada, za pulentadom jugo; velika šćiga u moru, slabo vrime će; učinio veliki šćigac i ragan od juga; nima prva kiše dokle puše jako jugo, al ka' no stane okrićati na majštral oli tremuntanu, oli podbode buru, imat češ ča paljati, ne boj se; litnje jugo nabije neveru; diže se plima, iti će na jugo; ka' s juga čara, jugo će pojačati; ka' je škura tremuntana, jugo će durati.

Fortûna jûga zove se jugo olujne snage, *gnjîlo jûgo* teško, dugotrajno jugo s kišom; *pašijûnska jugâ* (ili *suha juga*, *bilojug* = *bijeli jug*, po nekima zato što je vedro jugo, *pâlac* = zato što pali biljke i pupove u proljeću), bez kiše, jako pušu u proljetnoj ravnodnevicu.

Jadransko jugo i njegovo djelovanje na ljudski organizam ovako opisuje Juraj Carić: »Vrijeme nije slutilo na dobro. Neke se tamašne oblačine počele privijati po nebu, a vjetar jačati. Zrak kao da zadušuje, kao da čini sporije i trudnije disanje. Život kao da mrtvari, kao da moždani ne znaju misliti. To obično vuče sobom ona

neugodna zaparina koja se svukud razlijeva kud južina dopire. Dupini su hodili put juga, a mornari su govorili da je to znak da će jug. Skakali su, i jer su skakali govorili su mornari da će vjetar biti jak. » Andrijašević ovako uspoređuje suhu jugovinu: « Već petnaest dana izasebice povlaci se jugovina bez kapi kiše, teška, mukla kao tuga bez suza. » Nizom sugestivnih slika Mirko Slade Šilović je u trogirskom govoru iznio efekte *pašijunskoga juga* u prirodi i u ljudima: »— Ka zapašedu pašijunska juga / ka duovljanski kanti duga, / svih privazme od sproveda cera, / puna tuge akošta bracara. / Teške misli za oblake visidu, / macarolčići iz buž viridu, / li bi se maška niz kotoratu / vecernje muke nikako da skratu. / Kamene ruže pokrije crikvina / kâ ubotnica gre umidaščina. / Okolo baca lize macaklina, / straši samočon škura ruševina. / U gnjilin švažama po zidu, gospe placedu, suze se cidu, / crne borike krive škripjedu / bulsavi stari na postaju ripjedu, / zvona sama zvonidu«.

Izrazi *šilòk*, *šilòko*, *šiljòk* i *širòko*²⁹ također se upotrebljavaju za vjetar jugoistočnjak, ali rjeđe nego *jugo*, katkada i kao dublete. »Da šiloko kadika ne rasfriška — pjeva brački čakavski pjesnik Zlatan Jakšić — ne bi se znalo ko je rebanbiška, / ni ko je u što fiša, / ni komu se tlak podiša ...« *Mrtvi šilòk* je južno vrijeme bez vjetra, a *suho šilòko* ono bez kiše, sa samim vjetrom. Blizak mu je *šilòko levânte* vjetar iz smjera koji je između jugoistoka i istoka, a spominje se u pjesmi koja se čuje na Braču i u Splitu: » — šiloko levante, / svak se na te tuži, / a najviše mornar, / ki te virno služi.« *Šilokāl* je jako jugo, također i *širokâda*, u Boki je poznat augmentativ *šilòčina*, drugim krajevima *šilokalün* (*širokalün*); za lagani pak *šilòk* kažu u deminutivu *šilòčić* i *šilokèt*.

I onda i danas ti su nazivi, kao i kasnija usvojenica iz talijanskoga *šilòk(o)*, svugdje na Jadranu značili vjetar sa jugoistoka, a ne juga, kako to katkada možemo pogrešno naći u nestručnim tumačenjima. Od osnovne imenice postoje izvedenice: deminutivi *južin* (s mletačkim nastavkom *-in*) i *južinac*, glagol *južinât(i)* i pridjev *jūžinav* i *južn(j)i*, sve se te izvedenice odnose uvijek na isti smjer, tj. na jugoistok a ne na jug.

Kasnije se pojavio u govorima našega primorja talijanski izraz *širòko*, (rjeđe *širòko*), a zajedno s njim složenica *širòkolevânte* (za smjer SEE), te izvedenice deminutivi *šilòčić*, *šilokalèt*, zatim augmentativi *šiločina* te *šilokulün* (ven. *sirocâlòn*) i *širokâda* (ven. *sirocada*). Mletački su nautičari razlikovali i stupnjevali snagu vjetra i mora za vrijeme *širòka* u tri stupnja jačine i opasnosti: 1. slabiji: *siroco*, 2. srednji *sirocâl*, 3. najjači: *sirocâlòn*. Naziv za taj vjetar došao je u zapadni Mediteran iz istočnih, arapskih krajeva gdje se zove *šarki*, preko arapskih govornih oblika *saluk*, *šuluk*, no etimologija mu je ostala nejasna.³⁰

6.

Ôštar je isto tako strana svijeta i vjetar odande, tj. s juga. Iz lat. *auster* baštini-li su ga i ostali romanski jezici, npr. francuski (*auster*), španjolski (*austro*), tal. ven. *ostro*. Kod nas su poznati oblici *ôštar* (m) i *ôštro* (n) zatim *oštral*, *oštrijo*, te iz njih izvedeni deminutivi kad je taj vjetar manje jačine: *oštrac* (m), *oštrîn* (m), *oštrîna* (f), gdje se u prvome vidi naš deminutivni formant, u ostalima mletački; *ôštar/ôštro* olujne jačine i dužega trajanja zove se *ôštrolâda* i *ôštrijâda*, oba su vene-

cijanizmi, od kojih je prvi potvrđen u DM, a drugoga nema; u DM nema ni zabilježena deminutiva *oštrîn(a)* (*ostrîn*). Linvistički su zanimljivi oblici izvedenice *lôjstro* (ponašena tal. imenica sa spojenim članom: *l'ostro*), *loštrâc* (*l'ostro*+hrv. -ac) i *loštrîn* (*l'ostriin*), *delôštar* (*de l'ostro*) »s juga, od juga« i *polôštar* (hrv. *po*+*l'ostro*).³¹

Kao olujni vjetar puše u hladnom dijelu godine, ali katkada znade iznenaditi i ljeti. U izvorima je poznat već u 15. i 16. stoljeću, pa ga tako spominje (kao stranu svijeta) Vetranić:« — I od zvijezde tramuntane / put od oštra putujući / bez pokoja tuđe strane / probijete tugujući . . .«, a kao opak vjetar ga također nalazimo u istoga pisca: » — To su tuge, ter su jadi, / gdi od oštra i garbina, / kad se more s krajem svadi«. Ima i domaćih primorskih tradicionalnih prognostičkih izraza koji se odnose na oštro. »U oštru je zagrmilo — kažu u Salima — ujedno je (= zimno je), mogao bi i snig pasti.« U Stivanu kažu: »— Oblaci s mora, snig do mora«, tj. kad se oblačna »greda« diže s mora, s juga, iz *oštra* (to jest kad zimska ciklona prolazi južno od Jadrana). I u Poljicima vele: » — Garbin, oštar ili lebić pune kadikad zimi od podneva, uzvalja puno more, ali malo dura. Učitaju (= proriču, nagađaju) da je dobra godina kada se garbin ispuše.« » . . . 'vo je išlo na oštar . . . prva ruka je oštar, druga će biti majštral« bilježi Kursar u Šepurini. Stari makarski ljetopis iz 18. stoljeća bilježi kako je jednom »sve kiša noć i dan s velikom fortunom oštrijade«, a stivanski ljetopis pamti da je 17. srpnja 1932, dakle usred ljeta, »bio baš jesenski dan, kuhala oštrijada, kišilo i zimno bilo.«

7.

Garbin i njegov sinonim *lebić* također su stranci, usvojenici na našoj strani Jadrana. Osim njih dio Jadrana, otoci ispred Zadra poznavali su, pa i danas poznaju, još jednu usvojenicu, izraz: *japrak*. Sva su tri izraza stigla u zapadni Mediteran s Istoka, iz grčko-arapskoga svijeta, Levanta. DM i Skok u ER izvode naziv toga jugozapadnog vjetra iz arapskoga pridjeva *garbî* (zapadni)³², koji je preko srednjovj. latinskoga prešao u ostale romanske jezike (franc. *garbin*, španj. *garbino*). Iz arapskoga je prešla ta riječ u Pisu, a odatle se proširila po Italiji.³³ Kod nas je nalazimo zabilježenu od 15. i 16. st. *Lebić* je porijeklom vjerojatno od arapskoga *lebek* ili starogrčkoga *líps* ili srednjogrč. ili novogrč. *libas*, možda i preko latinskoga* *libycus* za *libycus* (*ventus*), tj. vjetar iz Libije, s libijskih strana. U starogrčkom zapravo znači zapadnojugo-zapadni vjetar i stranu svijeta (*líps*, *libós*)³⁴, koja je Grčkoj u tom smjeru. Ovisno o geografskom položaju zemlje i njezine obale taj će termin promijeniti svoje značenje: na mediteranskoj obali Španjolske on znači vjetar s jugoistoka (u klasično grčko doba pojam Libije bio je mnogo širi od današnjega, pa je varirao i često obuhvatao cijelu sjeveroafričku obalu). Tako je *líps* starim Grcima i mogao biti u smjeru JZ ili dapače ZJZ.

Izraz *lebić* je kod nas zabilježen od prošlog stoljeća, ali je prema augmentativnoj izvedenici *lebićada*, koja znači oluju iz *lebića*, tj. prema mlet. nastavku -*ada*, vjerojatno postojao u našim jadranskim govorima i prije (ven. *libicchiada*, u tal. govoru Istre je zabilježen lik *lebića* u genovskom *lebecciada*). U tal. govorima termin se javlja od 17. st.

U zadarskom arhipelagu (Sali) čuje se još i danas treći sinonim za vjetar iz JZ

a to je *japrk*, riječ pomalo neobična zvuka, to je zapravo naša posuđenica, adaptirani tal. termin supstantivirani pridjev (*vento*) *afric(an)o* tal. *africo*.³⁵ Talijanski je pak termin od latinskoga (*ventus*) *afric(an)us*.

Toga se jugozapadnog vjetra, koji se u kasnu jesen i zimu znade raspuhati do olujne snage, primorci i pomorci posebno straše. Pojavljuje se *garbin* u raznim varijantama lokalnih govora: *garbin*, *gerbin*, *garbun*, *grbin*, *grbinj*. Ako je olujnoga karaktera, onda ga nazivaju augmentativima *garbinada* i *garbinjačina*. Kao lagan vjetar, povjetarac, zove se deminutivom *grbinić*. Na Pelješcu ga često zovu i *pujiška bura*, pa taj dvočlani sinonim znači da puše iz smjera Puglie. I jedan i drugi naziv označuju i vjetar i stranu svijeta. Ivanišević vjerojatno pogrešno navodi da *garbin* i(li) *lebić* pušu od podneva, to je *oštro*. Međutim Kulišić nam svjedoči da na Ižu tako zovu nenadani vjetar na moru, bilo iz kojega pravca, svako puhanje vjetra »ispod oblaka«, a u Dubrovniku ga opisuju kao »vjetar s dvora«, tj. izvana, s pučine.

O garbinu koji je strah i trepet mornara pjeva već Marulić: » — garbin hlopom hlīdi, a zvižju konōpi, / val rovući slīdi, ter busa u pōpi«, a spomenuti splitski rukopis anonimnoga pisca (1513) govori kako su se noćas »bura, gerbin i termuntana b̄ii . . . četire ali pet uri.« I u Hektorovićevu opisu bijega preko mora pripada mu zlokobna uloga: » — s oštrinom garbini uzmutiše more . . .«, a Vetranić kuka: » — ter su tuge ter su jadi, / gdi od oštra i garbina, / kad se more s krajem svadi.« Iskustvo hvarskih ribara — prema svjedočanstvu Jurja Carića — svrstava garbin među opake i slabo predvidljive vjetrove: » — Sami je garbin mutio njegove račune, samo po garbinu nije se mogao sveder uzdati u svoje iskustvo, na koje je živo utjecala djetinska uspomena. Bilo mu je deset godina kad od jedne, po noći, ponio i razbio garbin sve lađe što su bile na žalu.« Proverbijalni su izrazi o garbinu poznati na cijelom Jadranu, većinom kao »Garbin ljuti, koji more do dna muti« ili »Garbin juti do dna mora muti« i slični.

Meteorolog Marki je nekoliko desetljeća opažao vremenske pojave na Jadranu te bilježio svoja i tuđa, ribarska, mornarska i sportska iskustva. Ovako opisuje garbin:

»Prvi znakovi promjene vjetra nadesno, to jest na jugozapad, pokažu se na nebu: na jugozapadnom ili južnom obzorju raskine se oblačni pokrov i na tom se mjestu pokaže vedro nebo, a vjetar okrene na jug pa na jugozapad. Sada je na moru malko neugodno jer nastaje križanje valova, koje pomorci ne vole. Ovo je ona faza vremena kada visoki morski valovi udaraju o naše luke koje su otvorene prema jugu i jugozapadu, a toj strani izložena žala bijele se od pjene valova koji tu svršavaju svoj put. Mnoga drage, koje su za duvanja južine zaklon, postanu pakao kada nastane ova promjena smjera vjetra; a na mjestima gdje je obala od rehavog, tj. zemljastog ili muljastog gradiva, more se zamuti za koji kilometar daleko od obale, pa je od toga i nastala pučka 'Garbin ljuti koji more do dna muti.'« Stara makarska kronika iz 17. stoljeća bilježi da je »1678. miseca januara na 22. udri garbin . . . i čini ruinu od brodova da ne more niko u Dalmaciji znati ni u Istriji takoga garbina.« Lik *garbun* upotrebljava Marulić, također u opisu strahovite oluje na moru: » — dimajući garbun jidrom paha, huhće, / miša s morem salbun, on od straha drhće«. Kao što vidimo i običan lik *garbin* može značiti vjetar opasne jačine a pogotovo se to odnosi na lik *garbinada*. »O sutonu na Mrtvi dan — bilježi kroničar splitskoga 'Pučkoga lista' 1894. god. — učinila u primorskim Poljicima strašna

garbinada i sve je žešća bivala do svanuća. More je gromorilo i bacalo daleko na kraj razjedene valove, koji su orili obale i nasipe i proždimali bačve, grede i sve drugo do čega su dopirali.« Po zlu se spominje garbinada i u Cettineovu romanu 'Grebene se rone': » — Čekaj danas, čekaj sutra dok ne navali još jedna onaka garbinada, pa će joj pajoli doplovit sve do Brača« — kori jedno lice mornara koji se ne brine za svoju gajetu, a prijeti nevrijeme. U kasnu jesen »sve uspini griva garbinadi« pjeva Cettineo u 'Magarčićevim eklogama'. Marin Franičević se upravo garbinadom poslužio da simbolički izrazi klimaks revolta Mikule Trudnega: »Karvoplazi će se vajat / kako rike uzbucone, / zli će vitri od nevere / triski, gromi, garbinade, / sve zamantat, sve progruhot, / sve izmišat i uzmutit, sve uzbunit i uzbucat.« »Svi šijuni, fortunali, / — pjeva Drago Ivanišević u Nesriknjoj divojci — svi lebići . . . ne bi mogli mene zdići, / jer san, bidna, kâ sovura, / ča je svaki nogan tura.« U jednoj splitskoj novini ovako je opisano kasnojesensko nevrijeme i skretanje vjetra na lebičadu (16. prosinca 1937): »— Vjetar se je okretao sa juga na jugozapad i što se je dan više približavao kraju, nevrijeme je postajalo sve jače, dok u 5,45 sati nije odjednom nadošao strahovit šijun, čija je brzina vjetra dostigla ravno 110 km na sat. Što je najinteresantnije vjetar s ovakvom jačinom trajao je punih 45 minuta, tj. do 6,30 sati . . . Nakon što je popustio vjetar, nastala je lebičada.«

Vrlo uspješlu, impresivnu sliku garbinade dao je u trogirskom govoru pjesnik Mirko Slade Šilović: — Zbande škoji zaškurilo / u kulfu je uzavrilo, / garbin juti / more muti, / priko mosta je polije / na žuč muku nadolije. / Oplimala pusta riva / grmi, trese, siva; / kroz lantine i konope / žviždje, ferma, p' onda jope, / kâ da badnje kogod tura / paričana škontradura. / Ka' zapara nebon šajeta, / šanta Barbara benedeta, / ako dojde šijunada, / propala je sva intrada.«

8.

Pulènat je zapad i zapadnjak. Rjeđe se čuje po ponènat, pulènt i punènat. Kao opozicija istoku gdje se Sunce diže, izlazi, rađa (tal. *levante, oriente*), zapad je strana svijeta, gdje Sunce pada, zalazi, nestaje, umire (*ponente*). Pulentat smo preuzeli i adaptirali iz tal. — mlet. rječnika / (p-o-n-ente > p-u-l-en(a)t/. Iz te osnovne posuđenice izvedeni su deminutivi *pulentàc*, koji znači *pulentàc*, većinom ljetni, a mlet. augmentativ *ponentàda*, *usvojen kao pulentàda*, znači zimski *pulènat*, olujne snage, vrlo opasan na Jadranu.³⁶

»Kad on puše — kažu u Bolu na Braču — u moru je pravi raganj (=uragan) i sigurno će škontradura.« »Ki je pogrda u levantu, on je to i u pulentu« — izreka je koja se čuje u Šepurini, a znači da nevaljalac uvijek i svugdje ostaje isti, bez obzira na okolnosti, sredinu. Iskustvo kaže da vrlo često za *pulentàdom* slijedi jugo i obratno. Pulentade su najčešće u kasnoj jeseni i u početku zime, u siječnju su mnogo rjeđe. *Pulentàc* obično puše ljeti, jedan je od vjetrića koji »okriću za Suncem«, isto kao i *meštral* kojemu je vrlo blizak.

9.

»Sve nas nosi jedan disaj maestrala« — pjeva pjesnik Danko Anđelinović, a možemo reći da je to »najpjesničkiji« jadranski vjetar jer tvori sastavni, bitan dio ljetnog ugodaja na moru ne samo u doživljavanju primoraca nego i svih koji bora-

ve na Jadranu. Na našem Jadranu taj je naziv poznat u brojnim varijantama: *maestrāl, mǎestrao maestro, mājstro, maistrāl, maistrao, maistro, maistrōl, maištrāl, majestrāl, majistrāl, majištrāl, majištrōl, majstrāl, mājstro, majštrāl, maštrāl, meštrā, meštrāl*³⁷ — više ih ima nego bilo za koji drugi vjetar. Taj poetičan i romantičan vjetar imao je nekada, a ima i danas, iako ne svugdje, i naš naziv: *smorāc, zmōrāc*. Dapače, pisani nam izvori potvrđuju našu posuđenicu talijanske riječi *maestrale*, ili mletačke *maistral, maistro* tek od 18. stoljeća, prije se većinom upotrebljavala naša riječ tako da se naš *zmorāc* javlja u glagoljskim spomenicima s Krka već 1426, 1450, 1490. godine. *Zmorac* ili *meštral* na otvorenu moru puše sa sjeverozapada; uz obalu, između otoka često mijenja pravac sve do jugozapada, već prema konfiguraciji obale. O ljetnom smorcu pjeva Hektorović u »Ribanju«: »— Pasko, neće nam dat smorac već loviti, / vrime je ručat, ča je meni mniti«, bilo je dakle negdje oko 9 ili najviše deset sati u ljetno doba jer je to doba za »ručanje« (koje je tek kasnije postalo »marenda«). Zimi taj isti smorac može biti strahotan i opasan: » — poče dimat jugo, strahota nas stiže; / ne duhav on dugo, smorac se podviže«, kaže isti Hektorović u impresivnom opisu zimske oluje koja je zadesila njegov brod kojim je bježao u Italiju pred provalom Turaka na Hvar. Senjanin Vitezović ga tumači kao *auster, smorac, poludanjac, vetar poludnevni, zmorac, od-morac, zdolčec, zdolec*. Od starijih pisaca spominje ga i Zoranić. Danas je *zmorac* u živoj upotrebi na Vrgadi, Žirju, Ižu, Hvaru, Prviću, a vjerojatno i drugdje. Na Ižu se upotrebljava i figurativno: »— Uvik je bilo i bit će da su mladi i stari dva svita, ni ne razumu jedan drugoga. Jeni gredu na jugo, a drugi na zmorac . . . jedni gredu na zmorac, a drugi na jugo, ali se svi o kaminje spotiču i kod toga dobro zabeštijaju« — piše Kulišić u opisu narodnoga običaja »iškoga kralja«. »Ostav'te vesla, razapnite jedra, / već svježi zmorac uz školje se pjeni«, pjeva Danko Andelinović, a Marin Franičević: »— friški zmorac iznad vrisja / zelenilon takne bore.« Stari šepurinski ribari i pomorci ovako iznose svoja meteorološka iskustva: » — najvišja pucatanja o 'gromu' po neveri ka' dojde sa zmorca u aguštu, oma po svetemu Lovri . . . ka' zimi uvečer vidiš koru sa zmorca kâ se ne diže nego nako stoji, onda je to magluščina i nima ništa, o' promine vrimenta, ostat će burno vrime . . . ako se sa zmorca oli pulenta ispo biličasti oblako ča su kaj kaližina vidu škuri pahlji, do kiše more najviše projti dvaist i četiri ure«.

Od imenice *zmorac* već je odavna bio izveden i pridjev *zmorāčnji* i *zmorāšnji*, zabilježeni su u 17. stoljeću, a upotrebljavaju se i danas.

Možemo ga smatrati — piše Marki — ojačanim vjetrom s mora(zmorac). U toplo doba godine ovaj vjetar duva na Jadranu gotovo svakog dana počevši od 9—10 sati pa do zalaza sunca. U zimsko doba redovito ga nema. U toplo doba godine počne puhati kao slab povjetarac, al domalo ojača tako da popodne diže već dosta visoke valove. Ne puše na hukove, osim nešto između otoka, pa zato ne zahtijeva nikakav oprez, osim ako je neobično jak. To se dogodi kadikad ako je vedro vrijeme tek nastupilo nakon kišovita, a koje nije svršilo burom. Naprotiv maistral je samo lagan ako je mokro vrijeme svršilo burom. Ako su prošla već 2—3 dana od kiše, a vrijeme je stalno, maistral je umjeren, a i slab, i puše redovito svaki dan svakako između 9—10 sati i zalaza sunca. Ako nema maistrala, znak je da je nastupilo neko poremećenje i može se očekivati da će nakon tišine, koja obično potraje jedan dan, okrenuti na južinu, odnosno da će se vrijeme pokvariti. Ali, već ako maistral zakasni, pa umjesto u 10 sati zapuše oko podne ili čak popodne, pa ako svrš

ranije to jest koji sat prije zapada sunca, ili je uopće vrlo slab, znači da je kvarenje vremena blizu. Naprotiv, ako za slaba ili nestalna vremena puhne maistral makar samo popodne, znak je da se vrijeme poboljšava. Zimi maistral ne puše; ali ako za puše, to je slab znak za vrijeme. Ima talijanska izreka, koja se upotrebljava i kod nas: »— Maistro d'inverno, diavolo dall'inferno« (Maistral zimi, vrag iz pakla . . .). Maistral bi trebao biti vjetar sa sjeverozapada, kako je i u vjetrovnici označeno. Na našem primorju maistral puše poprečno baš sa sjeverozapada, ali mjestimice može imati i drugi smjer. To ovisi o obliku obale kao i o smjeru kanala između otoka, te ima ponegdje i vrlo velikih razlika u smjeru maistrala. Tako na primjer od otoka Zlarina pa do Rogoznice i dalje puše gotovo kao sjevernjak, dok od rta Ploče do Splita kao zapadnjak, dapače u Splitu čak kao jugozapadnjak. Kao zapadnjak puše i uz južnu obalu otoka Korčule i Hvara. Osim tih razlika u smjeru ima i velikih razlika u jačini. Maistral nastaje vani na moru i prenosi se polako do obale. Ako vlada tišina i more je glatko, može se sa obale ili brda opažati dolazak maistrala jer on namreška dotada glatku i bijelu površinu mora te nam se ona pokaže onamo vani u tamnomodroj boji, a tako donekle i nebo nad njom. Ta se tamnomodra pruga sve više primiče k nama, pa odjednom osjetimo prvi lahor a jedra se napušu. Dok je površina vode glatka, gledana iz daleka, potpuno je bijela, a zbog određena djelovanja svjetla izgleda bijelo i nebo nad njom. Čim se površina vode namreška, ne djeluje više kao zrcalo i nebo nad njom ne izgleda više bijelo već potamni, te ako slučajno ne možemo vidjeti površinu mora iz našega stajališta, na primjer zbog kakva niskog grebena ili otoka koji nam skriva površinu mora u onom pravcu, možemo po potamnelom nebu zaključivati da onamo puše vjetar, maistral.

Ante Kursar je zabilježio na Prviću ova mornarska iskustva o meštralu: »— ka' liti puše bura, mora da je (=joj) odgovori majštral; kolika je bila bura, toliki će učiniti majštral . . . ako majštral uvečer puše do kasnoga, oli pojde na tremuntanu, sutra će isto vrime, a ako majštral pristane i obonaca prije nego sunce zajde, vrime će se prominuti, iti će na jugo; to vridi za lito i zimu; majštral zimski — vrag pakleni.« U Splitu i u srednjoj Dalmaciji se općenito vjeruje da meštral i ljeti i zimi »ostavja vrime koju i najde.«

Ako je meštral lagan, onda ga zovu majštralić, meštralić, meštralīn; ako li je pak vrlo jak, onda je maistralāda, meštralāda, maistralūn, maištralūn, majstralūn, majštralūn, meštralūn.

Budući da je meštral (zmorac) vjetar lagan i ugodan, kojim počinju i završavaju topli, najljepši dani u godini, bitan prirodni elemenat našega jadranskog ljeta i njegovih radosti, pogodan za jedrenje, vjetar koji ublažava ljetnu vrućinu u sate kad je najjača, postao je pojmom i simbolom. Ušao je u poetske slike, a u naše vrijeme njegovim se imenom nazivaju brodovi, hoteli, restorani, vlakovi, pića . . . »Bog mu dade dobra vitra / — pjeva istarska narodna pjesma — dobra vitra maistrala, / do Neretve dojadrio . . .«; » . . . neka svaka maslina bude harfa u dahu maistrala« pjeva Ante Cettineo, a korčulanska djevojka čezne i moli »Maestrāle, moj profitni hlāde, / ti mi kaži moga draga trāge«; »popuhnul je lahor majestrāle / i sve lađe Zadru doplutāle« pjeva se u životu sv. Šimuna; pūni, vitre, pūni majištrāle, / i odnesi mojoj braći glase« moli djevojka Dalmatinka; »svako pramaliće zapušu maštrali / . . . zapušu maštrali priko sik i žalih« sjeća se s nostalgijom Ma-

rin Franičević, a Danko Anđelinović govori kako »sve nas nosi jedan disaj maestra-
la, / jedno božje sunce nad nama krstari, / sunce naših školja i naših obala . . .«

Na cijelom su Jadranu zabilježena tri naziva za vjetar koji na otvorenom mo-
ru, gdje nema otoka i kanala, puše sa sjeverozapada (NW): prvi i najčešći je *meš-
tral* (i njegove brojne lokalne izgovorne varijante), zatim *zmorac* te *imbat(o)*. Prvi
je naziv tudica, drugi naša riječ, treći opet tudica.

Od lat. (*ventus*)*magistralis* (glavni vjetar) već se u 15. st. (1480) bilježi u tal. iz-
vorima pridjev *maestrare*, u franc. u 16. *mestral*, španj. *maestral*, u provansalskom
mistral. Mletačke su forme *maistràl* i *maistro*, tršćanska također. U 16. st. nalazi-
mo ga i u grčkom jeziku kao *ma(g)istro*.³⁸

Etimologija našega *zmorca* je jasna: vjetar *s mora* > *s+mora+c* > *smorac*
> *zmorac*.

Treća bi usvojenica, *imbat*; zabilježena, koliko mi je poznato iz literature, sa-
mo u »nekim krajevima sjevernog Jadrana«, također potjecala iz tal. – mlet. dija-
lekta (*imbato*), ali u njemu, prema DM,³⁹ ne bi značila vjetar iz SZ (NW), nego sa
jugoistoka, dakle naše *jugo* ili *šiloko!* U drugim pak tal. krajevima značila bi ta ri-
ječ ili morski lahor (*brezza*), a u katalonskom i španjolskom čak jake udarce mor-
skih valova o dio obale.

10.

Akademijin Rječnik tumači *neveru* kao »mećavu, oluju«, a za *neverin* kaže da
je »isto što i nevera«.

Nije točno ni jedno ni drugo. *Nevera*, termin poznat svim mediteranskim na-
rodima, na našoj obali Jadrana ne znači snježnu oluju, mećavu. Obradivač je zaci-
jelo tumačenje preuzeo iz tal.-mlet. značenja termina *nevèra* gdje stoji da je u mle-
tačkom to »gran nevicata, nevaio«, dok u nas nevera nije snježna, dakle zimska
oluja, nego onaj fenomen koji ćemo opisati u sljedećem tekstu i koji se zove *neve-
rin*. U venecijanskom *nevarin* znači »nevischio . . . raffica di vento fredissimo che
minaccia o porta neve«,⁴⁰ tj. znači susnježicu ili udar (sinonim *reful*) vrlo hladna
vjetra koji donosi snijeg, a *neverin* sudar dvaju vjetrova, onoga s kopna s onim s
mora. U nas se dogodio ovaj proces: preuzet je leksem iz venecijanskoga, imenica i
njezin deminutiv, ali je izvršena semantička mutacija, promijenio im je značenje.
To je točno opazio već i Skok koji kaže:

»*Nevèra* je prvotno značilo 'oluju skopčanu sa snježnim vijavicama, zapusima.
'Prema tome, *nevèra* odgovara točno lat. *nivaria* i po obliku i po značenju . . . Na-
ziv prenesen s kopna na more, izgubio je svaku vezu sa snježnim vijavicama i znači
morsku oluju uopće.«

Prvi dio ove Skokove tvrdnje je točan, drugi nije.⁴¹

Naime, *nevera* ne mora značiti svaku morsku oluju uopće, jer za to postoje drugi
termini, specifični za svaku vrstu olujnoga vjetra (*šijun*, *ragan*, *fortunal*), zatim
brojni augmentativi s našim (-*ačina*, *garbijačina*) i venecijanskim dočecima (npr.
na -*ada*, -*un*, *garbinada*, *lebiçada* itd., itd.). Morsku oluju, koja k nama na Jadranu
dolazi sa zapada (ili SZ), te brzo prolazi, a pojavljuje se najčešće od travnja do kas-
nije jeseni, meteorolog Marki zove *neverin vihor*.⁴²

U srednjoj Dalmaciji, npr. kraj Splita, takav *neverin* proljetna ili ljetna toplinska (termička) oluja rijetko kada prijede kanal i dopre do prvih otoka. Ivanišević piše da »od pò marča do pò lipnja užaju mali neverini (oluje) doći s oblakom s planine, ali se brzo rastrgnu; tresne dikad iz oblaka kuda ona pašajica prode, i koje zrno krupe, ali nije zla ka' na veliku vrućinu ofgovori veliki led.«

U Stivanu na Braču su ipak katkada oprezni jer — kažu — »ako ucini neverin liti na muntanju, u perikulu su i brodi veći i leuti.«

Zanimljivo je i to da *neverin* ne znači svugdje na Jadranu isto, npr. U Kućištu na Pelješcu znači onaj hladan vjetrović koji zapuše kojih četvrt sata prije nevere, kako je to zabilježio Marko Pederin, a na Vrgadi označava olujno bljeskanje, sijevanje iz velike daljine.

Osim toga oblika poznati su, ali rijetko, i likovi *nevjera*, *nevijera* i *nevjerija*. U zadarskom životu sv. Šimuna se govori kako je »Upalila žestoka nevera, / sve galebe niza kraje tjera, / spremalo se a baš strašno vrime«. Vrbničani je opisuju kao »nagle veter, grmjavina i magancija ter krupi«. U Poljicima kraj Splita ona ovako izgleda:

»Kad se velika nevera (ili kako u Docu kažu *večerin*) spravlja, dižu se mal a malo poza planinan ili u kulvu (= kulfu, gulfu, tal. golfo = daleko more, pučina) velike kule od oblaka. Običaj je tada reći: Dižu se kule, bit će pure. Kadikad sivne kroz te oblačine, a na pare zatutnji grom podmuklo da je strâ čuti. Mrki oblak svo to više prikri lija, nebo se nakotumračilo, sivatanje sve to češće a orljavina groma sve to jača, obisili se veliki bići sivoga oblaka, čuje se uka u ariji, eno sad će nevera. Ženske stopanjice unašaju robu sa sinica, sa sušila; po guvnu sličaju konšije da ne stopi žito i navršaju, stara čeljad, nejaka dica bižu u kuću, zvona zazvonila po svin crikvan, puškari okupljaju se, među u pušku balotu i trojice (voska blagosovljena na Kandaloru), prikrste se i upucaju na oblake. Zadušilo se nebo kâ da je crna noć, kâ lumbarde pucaju gromovi u oblacin: munja zasivne i zablješće oči, očepila pusta kiša kâ iz kabla, cokne po dikoje zrno krupe, bunbara po pločan od krova kâ da se piskon siplje. U ime Isusa i Marije! Od munje, groma, grâda — oslobodi nas Gospodine! Svit pokleka po kućan, gori blagosovljenu palmu, škrobi krštenon vodon i moli se Bogu da čuva njegove trude od zla vrimenta. — Ubrzo se razleti oblak, nevera pride na drugi kraj, nebo se raščaralo (razvedrilo), svit izlazi iz kuće, pogleda na vrtle, vinograde, potoke, je li šta zla vidit.« I za neveru imaju stari šepurinski pomorci niz izreka i savjeta. »Neveru ne smiš dočekati s dignjeti idro. To ne bi učinija ni vlah. Ka' vidiš da je učinilo obrvu, oli da vitar pahlja oblake, oli da na krajini cesta dimi, oma kalaj idro i dočekaj vitar brez idra. Pusti se niz vitar na suho i vidit češ ča će biti i ča moreš učiniti: moreš li u kikor porat oli za siku. Ne preši baciti šperancu ako ti jošćec nije potriba. Ne smi se o-straha glavu izgubiti. Ako vidiš da nima puno vitra, oli da je ono najtežje prošlo i da moreš idriti, ope digni idro i idri 'namo di si odlučija. Ako ti gre šijun vitra ispo nevere i nimaš doka majnati, uzmi nož i pririži manat neka u tren sve pade doli. Bolje tako nego s idro dočekati silu kâ će te utopiti. Ka' si se pustija na suho i vidiš da te nosi na kraj, baci na vrime šperancu. Uvati će ona, ne boj se! Kaj ča nećeš dopustiti da ti kokoša oči istuca, tako nećeš dopustiti ni da te more razbije o kraj. Krup najviše donesu nevere ke dojdu priko Kornato. Najžešće su nevere ke dojdu priko Velike glave o' Tijata.« Prema starim vjerovanjima na otoku Braču, posebno je opasna nevera koju uzrokuju zli duhovi, vještice.

Etnolozi su zabilježili priču s Brača o kapetanu koji je imao ženu vješticu »od ne- vere«.

11.

Fortūna se upotrebljavala i danas se upotrebljava ili sama ili u sintagmi, s ko- jom drugom riječi, pa tako imamo »fortuna vitra,« »fortuna juga, »fortuna oštريا- de«, »fortuna bure«, »skočila je fortuna i razbila barku«, »fortuna tramontane«. Na južnom Jadranu postoji poslovice »U fortuni i govno uz jabuku plije.« Nesret- no zaljubljen mladić u očaju pjeva: »— Da bi udrile sve fortune / prema meni, moj živote. / Ufanja nima, osta mi je / gorki pelin, moj živote . . .« »Zapuhala bura i for- tuna, / izvarne se tanahana galiija« »pjeva hvarska narodna pjesma. »I ako nin kos- ti mora ne požeru, / isto dojde vrime zadnjem putovanju, / ragani, fortune sve snage razderu« govori Marin Franičević o mornarima. »Ka' je vela fortuna, riba pobigne od kraja« — kažu brački ribari. »Ka' se vidi zvizda ko' (= kraj) Miseca, uči- nit će fortuna«, tako kaže iskustvo šepurinskih mornara. U nekim se mjestima u srednjoj-Dalmaciji čuje i *fortunāda*, u istom značenju. Izraz *fortunāl* u nekim kra- jevima znači isto što i *fortūna*, u nekima se pak *fortunāl* upotrebljava uz koji vje- tar, obično šiloko (jugo), kao npr. na Pelješcu, u drugim obratno: uz *fortunu* se dodaje vjetar pa se kaže *fortūna bure*, *fortūna juga* itd. U Boki kažu pak ovako: od bure nikad ne učini *fortunal*, već *sila od bure*, a od šiloka učini *fortunal*. Kao što vidimo, nema jedinstvenosti.⁴³

»Kad je zal oblak i fortuna — piše Marulić — mornar se boji na moru, a težak u polju, svaki se zlu nadijući: tako se svi jaše bojati videći fortunu sile Olofernje; po metafori *fortuna sile Olofernje* vidimo da se taj izraz upotrebljavao za izuzetno teško i opasno nevrijeme. Ali, u Marulića to nije slučajan, osamljen primjer, evo ih još: »— S fortunom jidreći imil sam nevolju, / vitar me goneći, razbih se o ško- lju« . . . »Kad fortunom jidro nosit ne mogaše, / za č na jedno sidro privezan staja- še?« — prijekorno pita i kori Marulić nevješta ili neoprezna brodarka, pa taj stih po- kazuje kako se Marulić dobro razumijevao u vještinu navigacije, osobito po fortu- ni. U već spominjanoj anonimnoj splitskoj kronici s početka 16. stoljeća nalazimo realističan opis *fortune*: »— I vraćajući se on u Rim u svoj mojstir jimi veliku for- tunu u moru od Dalmacije . . . Sdvignuvši se velika mora i fortune velike budu- će . . . i sfa nav / od tolike fortune bi rastrešena, otvarajući se svi madiri okol navi dešperivahu se za da bi jim moći uteći. I budući se otvorili svi mladiri od navi, po- ča teći u nav more i napuni nav punu more dari tja do gornje kuverte od dasak. I već se mogaše reći da biše more u navi nego nav na mori . . . osam dan ona nav pu- na mora i oni živi u njoj budući hodi onako svojim putom po moru . . . kaže se zla- menje od velike fortune, noćaska bura, garbin i termuntana bili su se četire ali pet uri, a sada mi jadro kaže da ostaje bura u moru. Ako vam je tako viditi, za odneti svaki strah prišasni, kalati antenu a dvignuti trinket, tako svaki vase oficij. Nišće ne manje uzreste nemilostiva fortuna, toliko strašna, nigda jih more pogruzivaše, a nigda jih vetar više mora metaše; bi škurina, ne znaše se je li dan ali noć; poma- gahu se čim koli znahu, a nišće ne prujaše, i ne jimihu veće ufanje da će nijedan škapulati ovu voltu zač ne biše vidna nigdar u moru veća fortuna. Jadra bihu sva razderta, lantina i timun na kusi, nigda zovih Isukarsta, a nigda neprijateljja (tj.

katkada su molili a katkada psovali), ne biše veće čuti gospodara od navi, ni moga-hu vapiti ni govoriti, nego čekahu približanu smart.« Na brodu je bila i neka trud-na žena, pa autor te drevne proze vjerno opisuje strah, paniku koji su zahvatili nju i druge putnike: — Tu žalosna žena, kâ biše od straha pod kuvertu pobigla, obar-nuvši se gospodinu svomu derhćući otiše se tužiti a ne mogaše se jur ganuti ni go-voriti, pomanjkala biše svaka kripost života nje. Pristrašen poglavica za vlašći strah i cića bolizni žene, da jošće cića nošenje nje, nigda psovaše more a nigda vet-ri, nigda samoga sebe, nigda ženi davaše krivicu, nigda ju zoviše po jime oteći ju utišiti i pomoći a ne znaše kako.« I Dubrovčanin se Vetranić boji »da mene i plav moju ne sretu fortune« . . . te se moli »da moja sva jedra, bez plahe fortune / tihim se iz vedra vjetricom napune« . . . »čuvaj ju — moli on za svoju plavcu — od miline morskoga sapluna, / gdi trudna plav gine kada dme fortuna.« U Držića nalazimo *fortunu* u proverbijalnoj upotrebi, u poslovi iz svakodnevnoga života i govora — »U fortuna se dobar mornar pozna.«

Teško je jednom riječju obuhvatiti sva ona značenja što ih stanovnik našega primorja upotrebljava da bi označio razne vrste, tipove, intenzitete i gradacije svih mogućih nesreća što ih uzrokuju pobjesnjele stihije uglavnom vjetra i mora na Jadranu i u njegovom pojasu. No ipak se najčešće čuju izrazi *fortūna* i *nē vrime* (ik.) ili *nevrijeme* (u ijek. varijanti). sematička opozicija *nevremenu/neverimenu je vrijeme*, koje u svojem posebnom, užem značenju znači dobro, lijepo, ugodno ili uopće povoljno vrijeme. »Putovat ćemo ako učini *vrime*«, kažu na našim otocima srednje Dalmacije, misleći pri tome na povoljno vrijeme. Zanimljiv je semantički razvoj izraza *fortūna*. U latinskom je on mogao značiti sudbinu, udes, sreću ili ne-sreću. Kod nas je na Jadranu, u prošlosti i sada, taj izraz uvijek značio samo ono najgore, u prvom redu vrijeme krajnje opasno za brodove, ljudski život i imovinu na moru i kopnu, dapače u metaforičkom smislu se upotrebljavao za svako veliko zlo, nesreću koja može čovjeka zadesiti. Već u našim srednjovj. latinskim izvorima nalazimo na višeznačenjsku upotrebu, tako se osim *fortuna maris*, tj. (zle) sudbi-ne, nesreće koja bi mogla brod zadesiti na moru i od mora, spominje i *fortuna ma-ris et gentis* (u Trogiru 1271). tj. pa znači opasnost od gusara, zatim još konkretnije *fortuna maris et Almisanis* (takoder u Trogiru 1275), tj. opasnost koja bi brod mo-ga zadesiti ne samo od mora nego i od Omišana, omiških gusara. Metaforička se pak upotreba termina *fortūna* pojavljuje u našim hrvatskim tekstovima već od 15. st., a vjerojatno je toga bilo i prije.

Kako je došlo do te semantičke redukcije na jedno i to negativno značenje? Mislim da je to upravo zbog toga što je more čovjeku uvijek bilo najveća nepozna-nica, puno najvećih zasjeda, iznenađenja, opasnosti, neprijateljskih nepredvidivih i nevidljivih sila s kojima se i protiv kojih se u prvom redu treba boriti, a čovjek je u toj vrlo dugoj i teškoj borbi mnogo češće gubio nego što je dobivao, smrt u moru i pomisao na nju uvijek je bila tjeskobnija od bilo koje druge.

Među najopasnije prirodne fenomene spada *pijavica* ili *šijun* te *šijunāda* (po-tonja dva mletačkoga porijekla: *sion*, *sionada*).⁴⁴ To je manja vrtložna oluja ciklon-skoga karaktera a može se pojaviti ili iznad mora ili iznad unutrašnjih voda. Zovu je još i izrazom talijanskoga porijekla *trumba marina*. I *pijavica* i *šijun* se spomi-nju u pisanim izvorima već od 15. i 16. stoljeća: »— Gdi obsinu iz oblaka nad puči-nom pijavice, ter se more ognjem stvori i sve more zakrvave, kako pako ter sve go-ri« pjeva Mavro Vetranić. »Četri duha eno ozgore ki pijavice i vrtikola sustavljaju i

u zatvore njih svraćaju od Eola« (Kavanjin). Zore ih opisuje kad govori o ribarenju u Dubrovniku i okolici: »— Obično kad je tako uzburkano more, magla okolicu pokrije, a oblaci se skupe u jedan kut povrh samijeh valova; te oblake zovu pijavice, a izraz je običan tada: *oblaci loču*.« »I oblak čini čudesa na ovom bijelom svijetu — opisuju pijavicu u Poljicima — . . . Jedne godine bijahu Boduli u nas na piću o krsnom imenu, pa kazivali su kako je oblak jedanput tako usrknuo u se silu mora lijepo iz dna mora, pa se onda leterâ (= odmaknuo) uza stranu za po milje te prolio ono što je usrknuo. . . i taj se oblak zove pijavica . . . pijavica ili šijun, spusti se veliki rukav oblaka s neba u dno mora, vrti i primeće more, strah Božji gledati . . . Iz toga rukava otoči se velika kiša, cipa i dere potočine kâ rika . . . zovu je još i božje vrijeme (što znači zlo vrijeme, nevrijeme), koje završe veliku množinu vode ili sitnoga kamenja pa ih poslije rīga iz neba, a govori se pijavica i za veliku kišu.« Mornari na Braču kažu da je to pojava »ka' se tuču dva vitra.« *Pijavicu* neki zovu i augmentativnim imenom *pijavičina*.

Opširno ju je opisao Carić:

»Tamo se dizala nebu uvis crna jedna oblačina. Na podno nje sukala se do mora jedna cijev svukud jednaka. Ta se cijev micala sad desno sad lijevo, ali vavijek put nas. Na kraju nje a na površju mora more se uskopalo, zapjenilo, a pjena se dizala visoko, na okrug, poput lišća od aloja, koje se savija oko svoga stupa. Ta se cijev počela uz oblak raširivati, dimiti kao da iz nje bježi para, čim se na dnu počela suživati, a po srijedi problijedila i kao da je prozirna. Svud po nebu razastrla se čmadina, da ga ni komadića ne vidiš čista za lijek. Sve raskošmuljeno. Oblaci na krpe, poput otrancina, podviti, rasperušani, rasprhoperani na krajevima. Na dnu svega toga bjesnila obigravaju tanki, bijeli, lagani oblačići, nalik onih kojeno gdjekad viđaš visoko na nebu, ali su oni pri lijepu vremenu, dočim ovi slute na oluju. Za jedan tren vjetar se utažio, kao da ga nije ni bilo, ali more vavijek uzragoreno, kaono voda kad vrije u kotlenki. Eto i jedan jaki škropac kiše, pak opet pristriješi. Međutim, se sama pijavica sve to većma približava. Sad naginje nadesno, sad se uvija nalijevo; rekao bi čovjek da ju nešto priteže na nas, i kao da se libi hoće li mimo ili neće. Pri svemu tome više te bije ono mrtve tišine, no sami strah da te pijavičina poduši.«

Književniku Anti Tresiću Pavičiću pripovijedao je djed pomorac što se njemu dogodilo s pijavicom, protiv koje pomaže jedino moćno *Salamunovo slovo*:

»Vještice dokoturale pijavičinu do same prove broda, a on, pošto je izmolio jednu moćnu molitvu . . . naglo napravio Salamunovo slovo, zabo mu u srijedu nož, pa odmah opalio pušku u pijavičinu. Kako da ju je gospodin Bog rukom pritisnuo, odmah se je istočila u more. Stade užasan jauk ranjenih vještica, a jednoj se vidjela još metla u moru!«

U pijavici znadu biti i vješci, ne samo vještice, pa i njih treba pogoditi nožem crnih korica, i to ravno u oko, a pri tome se govori evandelje po Ivanu. Tako pričaju mornari iz primorskih Poljica. Na Braču vjeruju da znak Salamunova slova treba napraviti na jarbolu, u sredinu zabosti nož i pri tome izgovoriti sljedeće magijske stihove: — Trče križ po nebu / za njen Diva Marija, / svoga Sina molila: / daj mi, Sine, ključ raja / da priveden sve divice / tamo di zvona ne zvonu / i pivci ne pivaju . . .

Šijun je često sinonim za pijavicu, a uvijek znači vihorinu, žestok udarac vjet-

ra; čuje se i *šijunāda*. Budući da sve to spada u stihiju koja je izrazito neprijateljska čovjeku, od davnina se vjerovalo da su te pojave djelo nečistih sila prirode. U Poljicima se govorilo da su u tome osobito aktivni višćuni.«

»Šijun — kaže Ivanišević — to je duv nečisti, koji uzmuti more sve do dubine, pa se učini kâ šmrkavica, rastvori more kâ jedno jezero. Zavati li, Bog učuva, brod, nije mu više spasa, iščezne kâ da su ga vile odnile. Za obranit se od tog opakog duva oće se nož crni korica, brže-bolje učini se Salamunovo slovo po argoli od timuna, po jarbolin, veslin, pa se nož baci bodimice u šijun, i odma se rastira. Činu niki Salamunova slova po daščican, koje se bacaju u šijun, a niki na šoldin zaparaju to slovo pa bacaju u šijun. Dobro je i sritno imat uza se kopita od neuškopljena konja pa zadit ga u jarbor. Vaja gledat da nož pane usrid šijuna i da pogodi višćuna u oko, onda se on smete, ne zna naprid i odma se zaustavi nevera. Oni koji su od tog dila, ti višćuni, poslin se pripoznaju.«

*

Tako stigismo do kraja ove naše plovidbe po jadranskim *bonacama* i *fortunalima*.

Time, dakako, nismo ni izdaleka pobrojili sve one pojave vjetrova, u svim intenzitetima i gradacijama, u svim preciznijim smjerovima između glavne četiri točke kompasa, ni pobrojili sve bogatstvo izraza koji se pojavljuju.

Već je i ovaj prikaz dovoljno ilustrativan da nam uvjerljivo pokaže koliko je naš Jadran i koliko su njegovi stanovnici, Jadrani bili povezani zajedničkim životom, načinom mišljenja, istim pomorstvom, istim rječnikom, istom frazeologijom, koliko je ona bila prožeta ne samo njihov svakidašnji život i jezik, njih koji su bili po profesiji pomorci, nego i njihovih obitelji i čitavih sredina i naselja u kojima su živjeli. U jednu riječ: koliko je to bila jedna jadranska zajednica, koiné, ne samo terminološka, u kojoj su ljudi bili zblíženi i razumjeli se bez obzira na mnoge druge razlike.

To upućuje na milenijsko sociolingvističko zajedništvo našega življa uz Jadran, na istu *formu mentis*, koja se bila izgradila, u dodiru s drugim velikim mediteranskim kulturama, u samosvojnu materijalnu i kulturnu cjelinu i identitet.

BILJEŠKE

(PR = *Pomorski rječnik*, Radovan Vidović, Pomorski rječnik, Logos, Split, 1984; DM = *Dizionario di marina medievale e moderno*, Roma 1937)

¹ Senj, PR, str. 50.

² PR, s. v. *bonaca*, str. 50, passim.

³ Stivan, PR, str. 50.

⁴ Šibenik, PR, str. 50.

⁵ Poljica (Jesenice, Krilo), str. 50)

⁶ Šepurina, PR, str. 50.

⁷ Split, PR, str. 50.

⁸ Rijeka, PR, str. 50.

⁹ Rijeka, PR, str. 50.

¹⁰ Hvar, PR, str. 50.

¹¹ Trogir, PR, str. 50.

- ¹² PR, s.v., *passim*.
- ¹³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, I, A–J*, Zagreb, 1971, str. 236.
- ¹⁴ PR, s.v. *tramuntama* i izvedenice, str. 469–471.
- ¹⁵ E. Marki, *Vrijeme, praktična uputa u upoznavanje i proricanje vremena bez upotrebe sprava*, Split, 1950, str. 114.
- ¹⁶ J. Hamm, *Čakavska rič*, 1972, Split, 1, str. 32.
- ¹⁷ PR, s.v. *tramontana*, 469–470.
- ¹⁸ PR, s.v. *tramontana*, 469–470.
- ¹⁹ PR, s.v. *tramontana*, 469–470.
- ²⁰ Viktor Car Emin, *Paron Vice*, Vienac XXIX, Zagreb, 1897.
- ²¹ PR, str. s.v. *tresajica*.
- ²² PR, s.v. *bura*, 90–93.
- ²³ PR, Marki, op. cit.
- ²⁴ J. Baraković, *Djela, JAZU, Stari pisci hrv., knj. XVII*, str. 360.
- ²⁵ Vladimir Cević, *Iz života posljednjih obalnih jedrenjaka našega mora, Naše more*, br. 4–6, Dubrovnik 1973.
- ²⁶ PR, Ivanišević, *Poljica*.
- ²⁷ J. Hamm, op. cit.
- ²⁸ PR, Hektorović, *Odgovor Nikoli Nalješkoviću, Pet stoljeća*, knj. 7, Zagreb, 1968.
- ²⁹ PR, s.v. *jugo* i *šilok(o)* te složenice i izvedenice, str. 182–184.
- ³⁰ PR, i DM (s.v. *scirocco*), ali ga opisuje »Vento che soffia fra mezzogiorno e levante.«
- ³¹ PR, s.v. *ôštar*, str. 333; DM, s.v. *ostro*, »dal lat. auster«.
- ³² PR, s.v. *garbin*, str. 146–147; DM s.v. *garbino*.
- ³³ DM ib.
- ³⁴ PR, s.v. *lebić*; DR s.v. *libeccio*.
- ³⁵ PR, s.v. *japrak*, str. 178; DM s.v. *africano* »vento libeccio. Anche Garbino.«
- ³⁶ PR, s.v. *pulenat*, str. 374; DM s.v. *ponente*.
- ³⁷ PR, s.v. *meštral*, str. 285.
- ³⁸ DM, s.v. *maestrale*.
- ³⁹ DM, s.v. *imbatto*.
- ⁴⁰ DD, s.v. *nevèra* (ven.).
- ⁴¹ P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split, 1933, str. 159.
- ⁴² E. Marki, op. cit., str. 321–322.
- ⁴³ PR, s.v. *fortuna* i dalje, str. 130–131.
- ⁴⁴ DD, s.v. *scione*.

Radovan Vidović

Summary

On anonymity materials the author studies some segments of Split vernacular in the first half of the 19th century comparing it from the dialectical, etymological, phonological, semantic and figurative point of view with, in the first place, that of the settlements in the Split neighbourhood and then with that of the rest of the Croatian Adriatic.

Along with the terms adopted long ago and the naturalized ones of foreign origin both in Split and in other Croatian Adriatic settlements the Croatian terms: *bura*, *siver*, *jugo* [the north-eastern wind, north wind /Boreas/, south wind /souther, scirocco/] for the most frequent and important winds have been preserved. A number of general Mediterranean terms have remained in use, some of them being common since early Middle Ages.